

ВАЖКОВИХОВУВАНІСТЬ ДІТЕЙ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

У статті проаналізовано зміст понять "важковиховуваність дітей" та "педагогічно занедбаність", розкрито різноманітні погляди педагогів на причини їх виникнення. Розглянуто психолого-педагогічні умови роботи вихователів щодо запобігання важковиховуваності дітей.

Сучасна епоха суспільного розвитку характеризується двома важливими особливостями. По-перше, це високий темп розвитку науки та промисловості, по-друге – все більш зростаюча роль окремої людини як рушійної сили суспільного прогресу. Різні життєві обставини змушують людину швидко адаптовуватися та зберігати високу продуктивність в ситуаціях, що постійно змінюються. Високі вимоги до фізичних, моральних, психологічних якостей людини в певних життєвих екстремальних умовах можуть стати об'єктивними причинами виникнення девіацій у старшокласників.

Причини, що визначають відхилення в поведінці кожного конкретного важковиховуваного й педагогічно занедбаного підлітка, можна виявити в тому випадку, якщо педагог буде знати основи історії вирішення зазначеної проблеми та розуміти умови й обставини, що породжують прояви асоціальної поведінки дітей і неповнолітніх.

Пошуку ефективних шляхів профілактики важковиховуваності приділяли увагу Л. Колесова, Н. Максимова. Концептуальні засади морально та духовно здорової особистості обґрунтовано І. Бехом, С. Максименком, Н. Калініченко; необхідність соціально-правового забезпечення профілактики відхилень у поведінці серед учнівської молоді досліджено О. Бовть, В. Оржеховською, В. Синьовим, Н. Семеновою, М. Фіцулою.

Мета статті – проаналізувати причини відхилень у поведінці підлітків та умови їх попередження.

Дослідники проблеми важких дітей дійшли глибокого й педагогічно цінного висновку про те, що важкі у виховному відношенні діти – це нормальні діти, але з наявністю специфічної особливості у структурі особистості – важковиховуваності. Учені справедливо розрізняють такі поняття як "важкий" та "педагогічно занедбаний школяр".

Поняття "важковиховуваний" науковці починають тлумачити як у вузькому (педагогічно занедбані підлітки), так і в широкому (педагогічно та соціально занедбані неповнолітні, "проблемні підлітки") розумінні цього поняття.

Зокрема, П. Блонський поняття "важкий" школяр розглядав через відношення до нього вчителя, якому важко з ним займатися. Важкі школярі з високим розумовим потенціалом характеризуються відсутністю звички трудитися, невмінням доводити справи до кінця. Усі ці якості є результатом неправильного виховання [1]. Важкі школярі з низьким розумовим потенціалом – це діти, що виховуються в поганих соціальних умовах [2].

Таким чином, учений із поняттям важковиховуваність пов'язував як "педагогічно важкого", так і "соціально занедбаного" школяра.

Дослідники В. Кащенко, Г. Мурашов, вивчаючи важковиховуваність, підкреслювали, що відсутність правильного виховання породжувала певні відхилення в розвитку дитини. Вони виділили у відповідності зі своїм розумінням "важковиховуваності" (як перекручування соціальних установок особистості) – три типи дітей: кинуті батьками напризволяще, травмовані соціальним середовищем – нервові діти; погано підготовлені до школи, не привчені до самостійної роботи, але з нормальним інтелектом – педагогічно занедбані; діти, що мають батьків, але живуть у важкому соціальному середовищі, де є постійна можливість для одержання фізичної травми – "бездоглядні діти" [3].

Г. Фортунатов у своїх дослідженнях показав, що важка дитина – не "морально-дефективна", вона стає такою в результаті несприятливих умов життя й виховання. Важка дитина характеризується такими проявами в поведінці, як дратівливість, упертість, виникненням конфліктів у відносинах з товаришами, учителями. Учений надавав велике значення оточуючому середовищу у формуванні характеру "важкого" підлітка. Але разом із тим відзначав, що характер дитини розвивається не стільки під впливом самого по собі навколишнього середовища, скільки під впливом сформованих відносин дитини із середовищем.

Зміст досліджень Г. Фортунатова дає нам право стверджувати, що під важковиховуваністю автор, насамперед, розумів порушення відносин підлітка із середовищем перебування [4].

Об'єктом вивчення Л. Виготського були переважно діти й молодші підлітки, розумово відсталі й психічно ненормальні. Відмінною рисою його досліджень було те, що він розглядав особистість аномальної дитини в її розвитку. Він перший показав, що наявність дефектів, уроджених або придбаних, створює своєрідну психологічну ситуацію для особистості, ускладнюючи її взаємини з оточуючими. Учений звертав увагу на те, що необхідно йти шляхом вивчення реальності, шляхом виділення й опису типів важковиховуваних дітей на основі вивчення форм і механізмів дитячого розвитку. Для нашого дослідження особливо значуща ідея Л. Виготського про те, що багато проблем, пов'язаних із важковиховуваністю й педагогічною занедбаністю дітей і підлітків, залежать від психологічних особливостей віку. Він намагається не тільки розкрити внутрішню логіку вікових особливостей, але й пояснити зв'язок психічного розвитку дитини зі впливами навколишнього середовища. Розробляючи схему вікової періодизації, педагог увів у психологію поняття критичного віку. Критичний вік є переломним, поворотним пунктом у розвитку й визначає перехід від одного вікового етапу до іншого. Л. Виготський вважав, що критичні періоди в житті дитини, які він називав "кризами", визначені внутрішньою логікою самого розвитку. Важковиховуваність може бути переборена, якщо вихователь урахує особливості розвитку й вчасно змінює систему педагогічного впливу. У цьому випадку кризові явища не спостерігаються. Отже, від умілої організації виховної роботи з дітьми залежить оптимальний розвиток їхньої особистості. Проблема наукового аналізу причин важковиховуваності дітей, на думку вченого, не може бути вирішена доти, поки не буде показано, яким шляхом, через які посередні ланки, за допомогою яких психо-педагогічних механізмів, які конкретні умови середовища привели підлітка до негативних учинків [5; 6].

В. М'ясищев розглядає важку дитину не тільки як пасивний відбиток навколишнього середовища, але і як активну особистість, що створює певні відносини з навколишнім середовищем. Відносини характеризують всю людину, а не яку-небудь сторону її психіки [7].

Деякі дослідники шукали причину дитячих правопорушень в особистості важкої дитини, у нагромадженні досвіду асоціальної поведінки.

У педагогічному плані найбільш змістовними є роботи В. Куфасєва. Його роботи побудовані на аналізі діяльності комісій зі справ неповнолітніх, які вивчали середовище, причини, що викликали правопорушення, і особистість самого неповнолітнього правопорушника. Основну діяльність ця організація вела силами дослідників-вихователів, які, як правило, були педагогами. Таким чином, це давало можливість вивчати особистість неповнолітнього правопорушника, його інтереси, конфлікти із середовищем і легше організовувати позашкільну роботу з дітьми, їхнє дозвілля.

Класифікацію важковиховуваних підлітків, запропоновану В. Куфасєвим, можна назвати універсальною. В основі її він поклав причини, що породжують відхилення в поведінці й розвитку: випадкові правопорушення; соціально-запущені; із обтяженою спадковістю [8].

Великий внесок у вирішення проблем важковиховуваності підлітків зробив видатний педагог-вихователі А. Макаренко. Він був упевнений у необмеженій могутності виховної роботи і вважав, що ніяких особливих правопорушників немає – є люди, що потрапили у важке становище.

Педагог відзначав, що в роботі з важкими дітьми головною є проблема взаємин дитини з оточуючими людьми. Тому для кожного педагога надзвичайно важливим є те, що в процесі виховання слід перебороти неправильно сформовані відносини між особистістю й колективом [9].

Слід зазначити, що основну причину сплеску дитячої злочинності в період перебудови (руйнування великої держави Радянського Союзу), ми також бачимо в соціально-економічних і політичних потрясіннях, у морально-етичній і правовій нестабільності в суспільстві. На тлі загальної дестабілізації в суспільстві, загострення кримінальних ситуацій, що особливо відзначалося в 90-і роки – діти й підлітки більше чим дорослі, були піддані впливу цих факторів. Педагоги навчально-виховних закладів зіштовхувалися з модифікацією проблем відхилень у поведінці підлітків: посилення впливу неформальних груп підлітків, асоціальної спрямованості на однолітків; ріст відхилень від норм моральності (у звичайному розумінні для радянського суспільства) серед молодших підлітків (особливо дівчат); зросла кількість дівчат з делінквентними проявами (особливо 93-99 рр).

Аналіз сучасних психолого-педагогічних досліджень, присвячених важковиховуванім дітям і підліткам, показав, що багато дослідників по-різному класифікують контингент "важких".

У дослідженнях М. Алемаскін, Г. Медведєва, І. Трушина важковиховуваність – це одна із стадій педагогічної занедбаності, легка її форма, коли відхилення в поведінці ще не закріпилися і не перейшли в норму поведінки. Важковиховуваність проявляється у нерозвиненості інтересів, духовній бідності, лінощах й не бажанні вчитися, конфліктності з однолітками й дорослими [10]. Такі діти важко піддаються виховному впливу.

Досліджуючи психологічні умови формування довіри до вчителів важковиховуваних учнів, С. Яковенко визначає важковиховуваність як прояв схованого або явного опору виховним впливам, порушення встановлених у школі правил поведінки. На думку вченого, стосовно таких дітей потрібна певна корекційно-виховна робота, тобто не тільки звичайні виховні заходи, але й дії щодо перевиховання.

І. Невський як одну із причин важковиховуваності розглядає педагогічну занедбаність, яка з'являється не відразу, а проходить певні стадії у своєму розвитку. Таких стадій педагог виділяє три. На першій стадії відбувається поступове накопичення елементів педагогічної й соціальної занедбаності, які проявляються ще непомітно. На другій стадії – елементи занедбаності починають усе яскравіше проявлятися в поведінці школяра. На третій стадії – учень систематично порушує дисципліну, не зважає на загальноприйняті норми й вимоги, допускає антигромадські вчинки [11].

Таким чином, слід зазначити, що відсутність єдиної думки щодо поняття "важковиховуваність" визначається багатогранністю самого явища важковиховуваності й тим, що багато вчених, окреслюючи це поняття, виходять із специфіки своїх спеціальностей та різних аспектів дослідження, тобто розглядають поняття стосовно умов, у яких виховуються школярі.

Як видно зі змісту досліджень різних авторів, поряд із поняттям "важковиховуваність" педагоги, психологи вживають і розглядають поняття "педагогічної занедбаності". Зокрема, Г. Медведєв під педагогічною занедбаністю розуміє не одиничні, не випадкові відхилення в поведінці й навчанні дітей та підлітків, а такі, які закріпилися та стають своєрідною нормою поведінки. Вони носять, як правило, агресивний характер і легко переходять у правопорушення й злочини.

У дослідженнях радянських педагогів, психологів, кримінологів термін "педагогічна занедбаність" часто використовується з метою якісної характеристики важковиховуваності. Однак й у цьому випадку "педагогічна занедбаність" розглядається не тільки як характеристика особистості й ступеня важковиховуваності, але і як причина розвитку цього ступеня, як причина виникнення тих або інших відхилень у поведінці й моральному розвитку.

Висновки вчених й емпіричний досвід переконує, що якщо негативна поведінка залишається без відповідного реагування з боку дорослих, то підліток має "можливість" набувати досвіду негативної поведінки, повторюючи багаторазово ті або інші погані вчинки. У цьому випадку можна говорити про те, що "вчинок породжує звичку". Звичка погрожує перейти в характер. Відхилення, що проявляються в поведінці, носять не разовий, не випадковий характер, вони виникли в результаті педагогічних недоглядів і соціальних відхилень, що тривають і поступово перетворюють дитину у важкого підлітка, об'єкт, який не піддається педагогічному впливу.

Отже, педагогічні недоліки є основною причиною виникнення педагогічної занедбаності, що одночасно характеризує особливості відхилень у поведінці підлітка.

Таким чином, аналіз психолого-педагогічних досліджень показав, що більшість учених поняття "важковиховуваність" пов'язують із порушенням нормального розвитку особистості дитини, з перекручуванням процесу соціалізації, що реалізується в її конкретних діях. Поведінка, що не відповідає віковій нормі (типовій для конкретного віку), не відповідає тій, яку очікують вихователі, розцінюється, звичайно, як така, що відхиляється.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Блонский П.П. Избранные педагогические и психологические сочинения: В 2 т. / Сост. М.Г. Данильченко, А.А. Никольская. – М.: Педагогика, 1979. – Т. 1. – 304 с.
2. Бродський Я., Павлов О. Профільна диференціація навчання // Рідна школа. – 1995. – № 12. – С. 72-74.
3. Дидактика современной школы: Пособие для учителей / Б.С. Кобзарь, Г.Ф. Кумарина и др. / Под ред. В.А. Онищука. – К.: Рад. шк., 1987. – 351 с.
4. Чернышевский Н.Г. Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1983. – 335 с.
5. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика, 1991. – 318 с.
6. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций: Из неопубл. трудов. – М.: Изд-во АПН, 1960. – 500 с.

7. Лозова В.І. Пізнавальна активність школярів: (Спец. курс із дидактики): Навч. пос. для пед. ін-тів. – Харків: Основа, 1990. – 89 с.
8. Иберла К. Факторный анализ. – М.: Статистика, 1980. – 398 с.
9. Макаренко А.С. О воспитании / Сост. и автор вст. статьи В.С. Хелесмендик. – М.: Политиздат, 1988. – 256 с.
10. Алфімов В. Творчо обдарована особистість – мета діяльності ліцею // Рідна школа. – 2000. – № 5. – С. 7-10.
11. Гильбух Ю.З. Идеи дифференцированного обучения в отечественной педагогике // Педагогика. – 1994. – № 5. – С. 80-83.

Матеріал надійшов до редакції 10.09.2007 р.

Сторожук Т.П. Трудновоспитуемость детей как педагогическая проблема.

В статье проанализированы содержание понятий "трудновоспитуемость детей" и "педагогическая запущенность", раскрыты разнообразные взгляды педагогов на причины их возникновения. Рассмотрены психолого-педагогические условия работы воспитателей относительно предотвращения трудновоспитуемости детей.

Storozhuk T.P. Difficult Children as a Pedagogical Problem.

This article analyses the content of notions "Difficult children" and "Pedagogical neglecting". Different scholars' views on reasons of its appearance are highlighted. Physiological and pedagogical conditions of teacher's work regarding children's difficult up-bringing prevention are shown.